

ПРЕДСТАВА СВЕТЕ ТАЈНЕ ПРИЧЕШЋА ПРЕПОДОБНЕ МАРИЈЕ ЕГИПЋАНКЕ НА ХИЛАНДАРСКОЈ ЖИТИЈИНОЈ ИКОНИ (XIV ВЕК)

Милена Недељковић
Музеј града Београда*

Анстракт: Представа причешћа преподобне Марије Египћанке и аве Зосима приказивана је у храмовима средњевизантијског периода. У каснијим временима горепомнута сцена је добила значајнију улогу, што је утицало на распрострањеност култа светитељке и распоред представе у храму. Истраживачи су на основу биографских извора Сустрет Марије Египћанке и старца Зосима повезивали са светом тајном причешћа. Марија и Зосим су се најчешће на истој композицији сретали у близини улаза у храм или у нартекс храма, а у посебним програмима и у олтарском простору. Марију Египћанку, која је приказана на бројним фрескама у српским средњовековним црквама, први је описао свети Софроније Јерусалимски, који је заслужан за очување њеног првог житија. Празновање Марије Египћанке као велике мученице, допринело је да се њен култ прошири из Јерусалима широм православног света. Сцена са хиландарске иконе, која је тема овог рада, популарност је стекла у XI веку, и од тада је често сликана. Хиландарска икона је редак примерак представе хагиографских сцена св. Марије Египћанке у српском средњовековном сликарству.

Кључне речи: причешће, Марија Египћанка, аве Зосим, Софроније Јерусалимски, житије, храм, икона.

Увод

Монаштво у Православној цркви и другим хришћанским црквама јесте суштински израз хришћанског поимања човековог односа према творцу и свету.¹ Иако је развој монаштва текао постепено, оно уз црквено искуство и црквене тајне подразумева живот по есхатону.² Аскеза је прави пример хришћанске духовности где верници имају за циљ да се приближе духовном савршенству. Очекивано, то је производило и кризе, које су се од II века манифестовале у

* milena.r.nedeljkovic@gmail.com

¹ Василије Фидас, *Канонско право: Богословска перспектива* (Београд: Богословски факултет, 2001), 186-197.

² Есхатон је тајна Божанског правила (иконмије) живота у Христу од стварања до последњих времена.

виду прогона хришћана и деловања раних јереси. Према томе, кризе које су узроковале јереси доводиле су у питање базичне критеријуме хришћанства, док је друштвени поредак римског царства политизовао позицију хришћана и злоупотребљавао је као оправдања за њихов прогон и изопштавање. Међутим, то није производило узвратне реакције хришћана, већ напротив, њихово дубље окретање духовном свету, у коме су се они постепено развијали. Од средине III века многи верници који су ишли стопама апостолског живота: напуштају локалне заједнице и повлаче се у пустињу како би се потпуно посветили духовним борбама које чине аскезу (анахоретски ток). Анахорете које су се одрекле световног и материјалног биле су морални узор хришћанског живота. Они се повлаче из градова који ометају њихову непрекидну заједницу са Богом кроз покајање, молитву и аскезу.

Почеци монашког живота

Свети Антоније Велики (250-355), као и други велики пустињаци, нарочито у његовом времену у Египту (Амоније, Пахомије, Макарије) показују прелаз од анахоретског до монашког, доносе посебан облик развоју два облика аскетског идеала у свим хришћанским заједницама грчко-римског света. Велики удео у тумачењу монаштва имао је Свети Атанасије Велики³. У житијима Светог Антонија, учитеља из пустиње он приповеда о значају и званичном признавању монаштва од стране Цркве.

Тада је успостављен систем лаври.⁴ Овакав систем, удружен са пахомијанским киновијским системом, изражава идеју служења заједничким потребама пустињака и анахорета и њиховог нужног учешћа у светотајинском искуству црквеног тела. Та дијалектика која обједињује целокупан духовни живот обједињен у односу с црквом и према цркви, служи за угледање и јесте основни елемент по коме су се водили први монаси. Приликом монашких завета, верник даје завете (о послушности, безбрачном животу и сиромаштву), поистовећујући тако свој будући живот са Христовим. Монах обећава да ће следити узор Исуса Христа ма где се нашао, и у мукама и подвизима такав живот живети.⁵

Василије Фидас пише „Према свести цркве, ... мученик крвљу је ... изразито виши од мученика суза покајања, али је духовни утицај аскета од тада свеобухватан у животу цркве. Мученик суза се схвата аутентичним следбеником мученика крвљу у исповедању вере”.⁶ Из пустиња Египта, Сирије, Палести-

³ Зорица Витић, *Житије светог Антонија Великог: према српским средњовековним рукописима* (Београд: Чигоја штампа, 2015).

⁴ Лавра (грч. *λαύρα*: *улица*) је монашка заједница. Тумачи се као и манастирско насеље које се састоји од низа зграда са монашким ћелијама око средишњег дворишта. Прве лавре настале су у IV и V веку у Палестини, а затим у Сирији, Египту, на Синају и Атосу (Велика Лавра је из 963. године).

⁵ Патријарх Павле, *Да нам буду јаснија нека питања наше вере*, књ. 2 (Београд: Српска патријаршија, 2010).

⁶ Фидас, *Канонско право*, 189.

не и Месопотамије, монаштво се даље шири на Исток (Азија, Понт) а чак и на Западу (Италија, Француска). Фидас такође пише: „Оно, дакле, излази из пустиње и упућује се у свет. Међутим, његов однос са телом Цркве још увек није дефинисан, јер постоје два тока: један изражава помесна црква која тражи органско интегрисање монаштва у помесно црквено тело; други захтева супериорност и независност аскетског искуства у односу на организовани живот помесне цркве”.⁷

Постоји разлог због ког се тврди да је монаштво утемељено још у Старом Завету. Помињу се назиреји, који су себе посвећивали Богу посебним заветом - на извесно време или за читав живот, као и рехабите, који су живели у шаторима и одрекли се имовине. Познати примери су Илија пророк, Јелисеј, синови пророчки, који су сачували целомудреност и нестицање и живели у пустињама; такви су били и сви они који се према речима Апостола: „... потуцаху у кожусима и козијим кожама у оскудици, у невољама, у патњама; они којих свет не беше достојан, потуцаху се по пустињама и горама и по пештерама и јамама земаљским ...”⁸, а „такав је био и Претеча Господњи”.⁹ По свом савршенству, монаштво се открива тек касније у Новом Завету.¹⁰

У почетку су норме које данас везујемо за монашки живот испуњавале и све мноштво новопросвећених који су веровали у Христа, међу којима је био и монах Јован Касијан.¹¹ Путовање у Египат је представљало потпуни преображај, и како каже Јован Златоусти: „Египат је земља у којој Јеванђеље више него у било којој другој земљи показује своју чудесну преображавајућу силу”.¹² Египат је као колевка монаштва имао најревносније монахе, о чему сведоче биографије првих пустиножитеља. Међу њима су: Преподобни Пахомије, Теодор Освећени, Петроније или Ава Орисије и други. Неки од њих су творци монашког устава. Међу најознатијима који су начинили свој монашки устав су: Пахомије Велики, Свети Василије Велики¹³, Јован Касијан и Бенедикт.¹⁴

⁷ Ibid.

⁸ Нови завет: Свето писмо [Нови завет по преводу Вука Караџића, са исправкама и преводима светог Владике Николаја] (Шабач: Чивија принт, 2021), Јевр. 11, (37-38).

⁹ Руфин (Аквилејски), *Књига живот пустињских отаца: Историја монаха у Египту* (Вршац: Епархија банатска, 2002), 20.

¹⁰ Ibid. По речима абе Памона, новозаветно монаштво води порекло од самих апостола.

¹¹ Преподобни Јован Ксијан је познати хришћанин и теолог, кога славе и источна и западна Црква. Написао је монашки устав. О томе видети: *Древни монашки устави*, прев. Слободан Продић (Шибеник: Православна епархија далматинска, 2004), 186.

¹² Руфин (Аквилејски), *Књига живот пустињских отаца*. Презвитер у књизи говори о путу и градовима у Египту. Он детаљно описује припрему за полазак и духовним вапајима душе за нематеријално.

¹³ Bruno Albers, *Constutiones monasticae* XVIII, I, PG 31, col. 1321-1428 (Stuttgart: Roth, 1900).

¹⁴ *Древни монашки устави*, прев. Слободан Продић. У тексту се помињу житије првих црквених отаца, помиње се текст о законима унутрашњег духовног живота монаха који су водили живот по узору на Христа.

Улога пустиње у монаштву

„У повести источнохришћанског монаштва, појам пустиње представља важну категорију и особену врсту еремитског простора, истовремено природног и сакралног”.¹⁵ У источној цивилизацији пустиња представља синоним за врхунски облик монашког живота, особену и темељну врсту спиритуалности и хришћанске светости.¹⁶ Обитавање у њој је са циљем да се човек ослободи греха и да поврати изворну боголикоост, изгубљену Адамовим падом¹⁷. Отшелници следе највише узоре, тј. прве библијске становнике пустиње од којих су најпознатији: пророк Илија, свети Јован Претеча, Христ, као и његове наследнике попут Антонија Великог.¹⁸ Појам пустиња није само симболичан већ је и амбивалентан. У питању је амбијент који у себи скрива разне опасности и претње као што су дивље звери и демонска бића. Простор као такав представља један велики изазов за анахорете.¹⁹ Пракса монаштва и пустињских гора се успоставља у Србији средином XIII века заслугом светог Саве.²⁰ У клисури Дечанске Бистрице, постоје келије и скитови који припадају врсти отшелничких станишта која се могу подвести под категорију монашких пустиња.²¹ Када се говори о монаштву, чврста монашка заједница је утемељена на принципу беспоговорне дисциплине и послушности, хијерархије и колективизма. Њен физички оквир је манастир.

Света Марија Египћанка у житијама

Света Марија Египћанка рођена је у египатској Александрији током четвртог века. Са дванаест година напустила је родитељску кућу и предала се блуду и разврату, и тако живела наредних седамнаест година.²² „Након тога она је

¹⁵ Даница Поповић, Бранислав Тодић и Драган Војводић, „Дечанска пустиња у оквирима византијског и српског еремитског монаштва”, у *Дечанска пустиња скитови и келије манастира Дечана* (Београд: Балканолошки институт САНУ 2011), 163-223.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Поред тога, Даница Поповић у Дечанској пустињи пише о томе да је пустиња аутентичан монашки рај, како због своје нетакнуте лепоте природе, тако и као „изабран” сакрални простор, који је омогућавао анахорети да оствари свој основни циљ, односно „... да живи осећајући близину Божју. С тим у вези, појам пустиње је изузетно близак појму свете горе. Заслуга светог Саве што је концепт пустиње обзнањен као важна садржина монашког живота и постављен у актуелне општехришћанске оквире. О монаштву на тлу Српске средњовековне државе видети у: Даница Поповић, „Пустињско монаштво средњовековне Србије”, у *Дечанска пустиња*, 177-221.

²⁰ Даница Поповић, „Пустиножителство светог Саве Српског”, у *Култ светих на Балкану II*, ур. Мирјана Детелић (Крагујевац: Центар за научна истраживања Српске академије наука и уметности и Универзитета, 2002), 61-85.

²¹ Поповић, Тодић и Војводић, „Дечанска пустиња”, 163.

²² Христо Јанарас, *Личност и ерос*, прев. Станимир Јакшић (Нови Сад: Беседа, 2004), 54.

схватила дубину свог греха и промашеност своје егзистенције”.²³ О поменутој светитељки, некадашњој блудници Марији сазнаје се из сачуваних извора. Марију Египћанку спомињу архиђакон Тимотеј,²⁴ Св. Софроније Јерусалимски, патријарх Јерусалимски, за кога се тврди да је први сачинио њено житије; Свети Андрија Критски говори о њој у канону, а незаобилазна су и житија светих које је сакупио и превео са грчког архимандрит Јустин Поповић.²⁵ Поред ње се неизоставно помиње старац Зосим који ју је причестио на Велики Четвртак и који се на престави причешћа у уметности често приказује поред ње.²⁶ Марија Египћанка, која је постигла светост кроз покајање и аскетски живот, била је света жена која је нудила сигурност сваком хришћанину, јер ако развратна жена може наћи опроштај, сигурно се и обични грешници могу надати пасењу.²⁷ Њена биографија²⁸ пружа читаоцу одређене податке о свакодневном животу у Александрији и Јерусалиму, о: ходочашћу, култу Правог крста, Празнику Воздвижења Крста и палестинском монаштву. Примарни значај лежи у иконографском приказивању теме „блуднице која се покајала”,²⁹ врсти светитељке која се конкретно фаворизује у миљеу Сирије, Палестине и Египта од IV до VII века. Постоји неколико верзија ове приче. Прва интерпретација Маријине биографије је кратак исказ у животу Кириакоса, од које је у VI веку житије начинио Кирило Скитополски.³⁰ Врло слична верзија око пола века касније може се наћи у такозваној „Духовној ливади” Јована Моска (око 540/550 – 619. или 634) који описује неименовану жену као монахињу из Јерусалима која је побегла у пустињу и преживела седамнаест година на корпи натопљене махунарке.³¹ Много дужа и детаљнија верзија која је представљена у житију, трансформисала је Марију, као проститутку, што чини још значајнијим њено касније покајање и претварање у аскетску свету жену. Овај живот се генерално приписује рукописима Московог савременика, теолога и писца Софронија (око 560-638), који је био јерусалимски патријарх у периоду 634-638. године. О Софронијевом

²³ Дарко Стојановић, „Житије Марије Египћанке као основ хришћанске етике”, *Живопис* 9 (2020): 42.

²⁴ *Историја монаха у Египту. Поуке Св. Антонија*, прев. Јустин Поповић и Јаков Р. Арсовић (Крњево: Православна народна хришћанска заједница, Црквена општина, 1984).

²⁵ Јустин Поповић, *Житије светих за април* (Ваљево: Манастир Св. Ћелије, 1973).

²⁶ Монах Јорданске обитељи у време цара Теодосија Млађег (408-450). Од младости се подвизавао и достигао високи ступањ врлине. По указу Божјем он је пронашао, причестио и сахранио свету Марију Египћанку, која се слави 1. априла. Кад му је било близу сто година упокојио се у Господу 523. године. Опширније у Житију преп. Марије Египћанке. В.: Поповић, *Житије светих за април*.

²⁷ ”Life of St. Mary of Egypt“, у *Holy women of Byzantium: ten saints' lives in English translation*, trans. Maria Kouli ed. Alice-Mary Talbot (Washington: Dumbarton Oaks, 1996), 65-93.

²⁸ Поповић, *Житије светих за април*.

²⁹ Ibid.

³⁰ ”Life of St. Mary of Egypt“, 65.

³¹ Ibid.

ауторству овог дела расправљано је у научној литератури. И Зонара, Софронијев поштовалац из дванаестог века, и Н. Delehaue, гледали су на житије као на Софронијев истински рад, док је F. Delmas опрезно прихватио ауторство. Други модерни научници, међу њима и F. Halkin и Н. G. Beck, сумњали су у приписивање ауторства Софронију Јерусалимском. У сваком случају, житије је вероватно састављено у VII веку, јер је исто у VIII веку цитирао Јован Дамаскин, а касније је преведено и на латински језик.³² Хагиографија је писана у једноставном али живописном стилу са доста дијалога који су успели да обогате причу о Марији. Значајан део текста, је Маријина прича Зосиму у првом лицу, о њеној грешној младости, преобраћењу и одласку у пустињу. Нема сумње да је комбинација убедљивих ствари, егзотичне локалне пустиње (са зверима и лавовима) и приступачан језик, довео до велике популарности светитељкиног живота.³³

Житије је готово потпуно лишено основних хронолошких референтних тачака, и указује само на Маријине године у различитим фазама њеног живота. Са скептицизмом мора се узети тврдња аутора да су се догађаји које описује догодили у његово време, јер Кирил Скитопољски спомиње сличну жену пустињака средином VI века. Како је било жена пустињака у сиријско-палестинским и египатским пустињама, једна од њих је можда инспирисала поучну причу о Марији Египћанки, која је била је популарна и у средњовековној Европи и источним медитеранским земљама. Потврда се налази у мноштву рукописа на грчком (најранији датира из IX века) и утицаја живота на православну књижевност (нпр. Живот Теокисте са Лезбоса) и химнографа. Постоји такође јака традиција латинских превода на Западу, посебно у Шпанији, Француској и Италији (нпр. од Павла Ђакона средином IX века.). Осим тога тога, постоје и сиријске, јерменске, етиопске и словенске верзије.

У византијској уметности Марија Египћанка се приказује као неженствена фигура, изузетно танка, тамног тена. Њено мршаво тело делимично је прекривено комадом тканине, које представља плашт који јој је понудио старац Зосим приликом њиховог првог сусрета. Обично њену фигуру прати Зосим, према коме она пружа руке да прими благослов или причешће. Упркос наведеним чињеницама, и даље се најчешће сматра да су први детаљи из њеног живота први пут споменути код Софронија.³⁴ Постоје два примера средњовековне и

³² Ibid., 66-69.

³³ Ibid.

³⁴ Према животу приписаном Софронију, Марија је напустила кућу својих родитеља са 12 година и отишла у културни и привредни центар Александрију, где је живела као проститутка више од 17 година. Када је имала 29 година, одлучила је да се прикључи групи Либијаца и Египћана који су ишли у Јерусалим за Празник Воздвижења Часног Крста (14. септембра) који је привлачио ходочаснике из целог Царства. Марија се прикључила ходочасницима, нудећи сексуалне услуге морнарима у замену за пролаз. На Голготи у Јерусалиму она је доживела мистично искуство које је водило преобраћењу, покајању и евентуалном испаштању грехова. Након куповине три хлеба за прехрану, прешла је реку Јордан и настанила се у пустињи. Тамо је живела 47 година, без сусрета са другим људима, док није упознала Зосима, побожног монаха из манастира у близини реке Јордан.

постсредњовековне Бугарске копије ове композиције.³⁵ Наслов живота је написао црвеним словима знаменитог калиграфа Владислава Граматика у кодексу из XV века као аутор текста се помиње патријарх Софроније.³⁶ Поједини научници су тврдили да Софроније није био аутор састава и претпоставља се да је састав био написан раније на почетку VI века. Бројне верзије живота могу бити нађене у приближно 260 грчких преписа. Био је преведен на латински, јерменски, и сиријски. Познато је да латински превод потиче из IX века и да га је начинио урадио Павле Ђакон, а данас постоје три верзије. Жанрови настали касније описују Марију Египћанку у византијској и латинској литератури, и то не само у прози, већ и у поезији. На грчком су написане следеће хагиографије: Житије у стиху, Животопис Марије Египћанке написао Јован Комеркијар, а познате су и две песме - једна од Нићифора Проскоса и друга од Максима Колоболоса. Веома је важан говор који је споменут, а који је написао Манојло Палеолог и енкомсион Евтимија Протасекретиса. На латинском су познате: Живот у стиховима од Хилдеберта од Лавардије, и песма Флодоарда из Ремса.

Сматра се да је прича о животу Марије Египћанке део *Златне легенде*.³⁷ Постојећи текстови су преобликовани. У новим причама о покајници истакнута је и улога Богородице, којој се Марија молила за опроштај грехова. У изворима се помиње да није умела да чита и да је била изузетне лепоте.³⁸ У годинама пред смрт, испричала је свој живот монаху Зосиму Палестинском³⁹ који се повукао у пустињу ради поста. Светитељка се у Православној Цркви празнује 1. априла, а у Римо-католичкој Цркви 9. априла. У старим римским календарима и мартиролозима 2. или 9. април су датуми обележавања њене смрти. Спомиње се и пете недеље Часног поста.⁴⁰

Капела посвећена Марији Египћанки се налази у Цркви светог гроба у Јерусалиму. Не зна се тачна година њене смрти, али се сматра да је у питању

Годину дана касније, на Велики Четвртак, Зосим јој је донео Свето Причешће, као што је и обећао. Затим је отишао да се сретне са њом и трећи пут у наредној години, као што су се договорили. Међутим, до тада је Марија умрла. Зосим је открио њено тело у пустињи и сахранио га уз помоћ лава који се појавио ниоткуда. Преузето са: <https://eparhija-zicka.rs/zitije-prepodobne-marije-egipcanke/> 18.10.2023.

³⁵ Margaret Dimitrova, "Mary of Egypt in Medieval Slavic Literacy", *Byzantino slavica* LVI (1995): 617-624.

³⁶ Зоран Ракић, „Димитрије-Даскал-српски писар и илуминатор друге половине XVI века”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 79 (2013): 163-178.

³⁷ Dimitrova, „Mary of Egypt in Medieval Slavic Literacy”

³⁸ David H. Farmer, *Oxford dictionary of Saints* (Oxford: Oxford University Press, 1987), 358.

³⁹ Зосим је дат из мајчиног наручја у манастир да прими и преноси аскетску дисциплину све до своје 53. године када су га опхрвале мисли које су га навеле да постане горд, сматрајући себе савршеним монахом; "Life of St. Mary of Egypt", 65.

⁴⁰ Драган Војводић, „Представе светитељски хришћанске историје на фрескама средњовековне Србије” (дипломски рад, Филозофски факултет у Београду, 1985), 54-66.

521. или 522. година. Болендисти мисле да се њена смрт десила сто година раније од споменутог датума.⁴¹ Прича велике светитељке је била позната на Истоку али се њен култ неговао и на Западу, а посебно у књигама које су говориле о животима светаца. Уметници су овом сценом украшавали капители, а лик Марије Египћанке био је мотив за украшавања витража у Шартру, Брижу, Оксеру.⁴² Средњовековна легенда о светитељки била је инспирисана житијама сиријских монаха. Неки извори, њен живот померају у пети век, а поједини у шести век. На све ове списе и житија, снажан утицај је имао Велики канон Светог Андрије Критског, који се чита из два дела у четвртак пете недеље великог поста. Он је: „довољан да и најтврђу душу омекша и доброј будности подигне ако се само са скрушеним срцем и у доброј будности пева. Као такав, он је божанска сила спасења и удружен са постом чини једну силу која проображава човека”.⁴³

Марија Египћанка се помиње и као анахорета.⁴⁴ Њене реликвије чувају се у Риму, Напуљу, Турнеу, Антверпену. Од VI века, њен гроб је важан центар ходочашћа. Од 614. године, њен култ присутан у Риму, Калабрији и јужној Италији, где је стигао са палестинским избеглицама.⁴⁵ У неговању њеног култа велику улогу имао је Цариград. Песници Максим Холовалос и Манојло Филес јој посвећују песме, док цара Манојла Палеолога ова светитељка инспирише у стварању једног морализаторског говора. Ако се узму у обзир чињенице да је њено житије имало широк одјек у сликарству, песништву и беседништву, индикативно је питање зашто јој нису биле посвећиване цркве. Популарност светаца није зависила од њиховог угледа. Од средњег века су најпознатији били животи светитеља и светитељки. Тада су највише читани животи светитеља и светитељки бурне прошлости, који су из једне крајности стигли у другу. Наслови неких хагиографија се не разликују много од наслова савремених сензационалистичких прича. „У једном рукопису манастира Њамц из XV века застуљени су текстови за месец април први дан: Живот и жизан преподобне Марије Египћанке, О калуђерици која је побегла у пустињу, и други”.⁴⁶ То упућује на закључак о великој присутности њеног култа међу западним хришћанским заједницама шестог века. Идеја о одбацивању порочности, и могућност изградње личности према хришћанским духовним вредностима отварала је нове хоризонте етичности, религиозности, који су били од непроцењиве важности у друштвеним

⁴¹ Ibid.

⁴² Farmer, *Oxford dictionary of Saints*, 358.

⁴³ Ирена Шпадијер, „Житије Марије Египћанке у српскословенској рукописној традицији”, *Археографски прилози* 16 (1994): 15-89.

⁴⁴ Реч анахорета потиче од грчке речи ἀναχόρεω anachōreō, што значи: повући се, отићи на село). Та реч означава особу која се из религијских разлога повлачи из световног живота и друштва како би водио аскетски живот посвећен Христу.

⁴⁵ Clemens Jockle, *Encyclopedia of Saints* (London: Parkgate books, 1997), 309.

⁴⁶ Светозар Радојчић, „Una Poenitentium: Марија Египатска у српској уметности XIV века”, *Зборник Народног музеја* 4 (1964): 255.

и верским колебањима с почетка средњег века, када се пагански римски свет постепено преображавао у доминантно хришћанску цивилизацију.⁴⁷

Ови процеси су се дубоко одразили на хришћанску уметност, у којој је култ Свете Марије Египћанке заузимао важно место. Најраније примере циклуса који прате њен живот, налазимо у сликарству римског храма Фортуне Вирилис. Поједини извори упућују на цркву Свете Марије Антикве у Риму, што питање почетака и могућности датовања најранијег живописа са темом из њеног живота и даље оставља отвореним за нека будућа истраживања. Сцене из живота Марије Египћанке се појављују у кападокијском сликарству, Касторији и Лагудери, Бетанији и Грузији, Палестини, Кипру, Ковалову, Зрзу, Зауму и Србији.

Хиландарска житијина икона св. Марије Египћанке

Након 1300. године, који је у византијском уметности обележила ренесанса Палеолога, Србија преузима уметничка схватања која теже приповедању и угледању на античке обрасце, прихватају нових тема. Приметна је и склоност ка увођењу више фигура у једну сцену и дешавања из свакодневног живота.⁴⁸ У време владавине краља Милутина Србија постаје велико градилиште и станице значајних сликара.⁴⁹ Његовим залагањем су обнављана и проширивана чувана светилишта у земљи, нарочито у новоосвојеним пределима на југу, али и шире, у Солуну, Цариграду, на Светој Гори па све до Јерусалима. У томе су га следили црквени великодостојници и властела, што је био само почетак појаве ктиторства које ће пуни замах добити средином XIV и XV века.⁵⁰ Надахнута солунском и цариградском уметношћу, српска уметност овог периода је била актуелна, чак и у византијским рамама: у призренској Богородици Љевишкој, у Старом Нагоричину, у Студеници, Грачаници или Хиландару.⁵¹

Представа Причешћа се приказује у: Пиргу св. Ђорђа на Хиландару,⁵² Богородици Љевишкој,⁵³ у менологу Манастира св Ђорђа у Старом Нагоричину,⁵⁴

⁴⁷ Ibid., 261.

⁴⁸ Сретен Петковић, *Иконе манастира Хиландара* (Света Гора Атонска: Манастир Хиландар, 1997), 25.

⁴⁹ Бранислав Тодић, *Српско сликарство у доба краља Милутина* (Београд: Драганић 1998), 228-262; Војислав Кораћ и Марица Шупут, *Архитектура византијског света* (Београд: Завод за уџбенике, 2010), 235-245; *Свети краљ Милутин: владар на раскришћима светова*, ур. Срђан Пиривагрић, Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Задужбина Светог манастира Хиландара, 2022).

⁵⁰ Иван Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле у доба Немањића* (Београд: Филозофски факултет, 1994).

⁵¹ Тодић, *Српско сликарство у доба краља Милутина*, 8-39.

⁵² Бранислав Тодић, „Фреске XIII века у параклису на пиргу Св. Георгија у Хиландару”, *Хиландарски зборник* 9 (1997): 35-70.

⁵³ Милка Чанак Медић, Бранислав Тодић, *Богородица Љевишка* (Нови Сад: Платонеум, 2015).

⁵⁴ Бранислав Тодић, *Старо Нагоричино* (Београд: Републички завод за заштиту споменика културе: Просвета, САНУ, 1993).

Сл.2. Житијина икона свете Марије Египћанке, XIV век, Манастир Хиландар.

Извор илустрације: <https://pravlife.org/sr/content/retke-ikone-prepodobne-marije-egiptshanke>

Богородичиној цркви у Пећкој Патријаршији,⁵⁵ у цркви Христа Пантократора у Дечанима,⁵⁶ Св Ђорђу у Полошком, параклису Јована Претече, цркве Св. Софије у Охриду, јужном параклису манастира св. Константина и Јелене, Манастиру Зауму, припрати манастира Зрзе, Манастиру Поганово, Манастиру Лесново,⁵⁷ цркви у Доњој Каменици, у Грачаници,⁵⁸ Руденици,⁵⁹ на Хиландарској и Дечанској икони и Манастиру Врчеву.⁶⁰

Осим у фрескопису, сцене Свете Марије Египћанке биле су и честа иконописна тема. У Хиландарској ризници се налази необична икона Свете Марије Египћанке, која је урађена на дрвеној дасци⁶¹ и која описује живот грешнице из Александрије. Композиционо је подељена у четири реда, а сваки од њих садржи четири сцене, осим последњег, тако да је ту приказано укупно четрнаест сцена. Уоквирена је златно-жутом бојом, док делови према ивицама прелазе у пурпурну. Приказане сцене нису одвојене бордуром, већ окретањем леђа заступљених фигура.

Сл.2. Представа причешћа свете Марије Египћанке у цркви Богородице Одигитрије у Пећкој Патријаршији, 1335-1337. године, фреско - сликарство.

Извор илустрације: <https://www.blagofund.org>

⁵⁵ Војислав Ј. Ђурић, Сима Ђирковић и Војислав Кораћ, *Пећка патријаршија* (Београд: Југословенска ревија; Приштина: Јединство, 1990); Анђела Гавриловић, „Зидно сликарство цркве Богородице Одигитрије у Пећи” (докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд 2012).

⁵⁶ Милка Чанак-Медић, Бранислав Тодић, *Манастир Дечани* (Нови Сад: Платонеум, Манастир Дечани, 2018).

⁵⁷ Смиљка Габелић, *Манастир Лесново: историја и сликарство* (Београд: Стубови културе, 1998); Смиљка Габелић, „Из топографије цркве манастира Леснова”, *Patrimonium* 17 (2019): 173-196.

⁵⁸ Бранислав Тодић, *Грачаница: сликарство* (Приштина: Музеј у Приштини: Народна и универзитетска библиотека : Универзитет у Приштини, 1999).

⁵⁹ Милена Недељковић, „Представа причешћа Св Марије Египатске у српском средњовековном сликарству” (мастер рад, Филозофски факултет у Београду, 2014), 30-31.

⁶⁰ Ивана С. Женарју, „Ходочасничка икона „Јерусалим“ из манастира Врачева”, *Баштина* 38 (2015): 213.

⁶¹ Димензије иконе су 25x29 цм.

Прва сцена приказује Марију у Александрији. Она је представљена као изузетно наочита девојка, која седи и преде на великој столици златне боје, обучена у црвену хаљину са белом марамом на глави. Испред ње на поду су две птице које кљуцају из великог суда. Иза Маријине фигуре је постеља и раскошна архитектура са завесама црвене боје. На почетку се може уочити да Марија има нимб. Боје су и у трансцедентном и материјалном својству изузетно важне. „У хришћанском свету имају посебно значење, као систем светлости која, према учењу цркве произилази из Светлости, тј. од Бога као изворишта. Боје су добиле улогу и у богослужбеној пракси, у изгледу богослужбених изложби као и у одећи монашкој”.⁶² Црвена је симбол крви Христове, проливане за људски род. Њена намена и нијанса се разликује у зависности од представе до представе.

Друга сцена приказује Марију поред брода за који се придржава. На броду су три мушке фигуре. Прва фигура има црну тканину на себи, друга црвену а трећа окер - наранџасту. Једно златне боје је подигнуто и раширено. Претпоставља се да ова сцена описује њено погађање са морнарима.⁶³ Брод је већ подигао једра, а она их задржава и износи свој предлог. Сећајући се тих речи и догађаја на броду, Марија се снебива пред Зосимом: „Како могу, о човече Божији, да ти се исповедим о томе шта је било на броду, веруј ми оче, чудим се како су могли морски таласи да ме носе, како се земља није отворила да ме прогута и гурне у пакао, мене која сам захватила мрежом смрти толико душа”.⁶⁴ У овој другој сцени брод је симбол Цркве, који је Марију преко искушења довео до искупљења греха. У следећим сценама, на овој икони брод има улогу Цркве која молитвом и вером спасава вернике, а која је под своје скуте увела и Марију и навела је да се покаје. Лађа је симбол силе која се одупре гресима као морским таласима.

У трећој сцени Марија се налази пред црквом у Јерусалиму. Међутим, ова сцена на икони се не поклапа са сценом из житија светитељке. Софроније Јерусалимски, њен први животописац напомиње како ју је на уласку зауставила нека невидљива сила. Иконописац Хиландара ту силу приказује као анђела који јој не дозвољава да уђе кроз врата у цркву. Црква пред којом Марија стоји са анђелом је насликана тако да изгледа као ротонда Христовог гроба - Анастасис.⁶⁵

Четврта сцена приказује Марију као грешницу како се моли пред иконом Богородице. Марија је овде приказана као витка, висока, елегантна жена која подиже своје руке према икони Богородице са Христом у лунети црквеног портала. Црквена врата су приказана као узани високи правоугаоник. Та јерусалимска икона којој се грешница молила, је касније пренесена у цркву Свете Софије у Цариграду. Она се помиње у једном латинском опису знаменитости

⁶² Зоран М. Јовановић, *Кроз двери ка светлости: лексикон литургије, симболике, иконографије и градитељства православне цркве* (Београд: Пирг, 2004).

⁶³ Радојчић, *Una Poenitentium*, 255-265.

⁶⁴ *Из Житија преподобне Марије Египћанке. Преподобна Марија Египћанка, од грешнице до светитељке* (Крагујевац: Црква Светог Георгија Шумарице, 2017).

⁶⁵ Richard Krautheimer, *Early Christian and Byzantine architecture* (New Haven: Yale University press, 1986).

велике цркве цариградске: „Et in dextera autem parte templi, extera in atrium, ubi sunt argenteae tubae, in pariete est imago illa sancte Marie qua fuit in Ierosolima, quam rogavit sancta Maria Egiptica et audivit vocem de ore imaginis. Ipsam sanctam imaginem adduxit Leo imperator de santa civitate in Sanctam Sophiam”.⁶⁶ О овој икони говоре и руски поклоници у својим описима цариградских светиња. Уочаљиво је, да је сликар Хиландарске иконе инсистирао на појединоцима, репродукујући чудотворну икону на својој икони Маријиног житија. На минијатурном пољу тимпанона он приказује портрете Богородице и Христа. Са овим призором, завршава се последња сцена првог појаса Хиландарске иконе.

Прва сцена другог појаса приказује Марију која је пристигла прешавши Јордан. Иза ње се налазе стене. Иконографија се овде ослања на решење са морнарима у Александријској луци, са разликом у томе што су на броду сада приказане две фигуре, једна у црвеној одећи и једна у црној. У Маријиним држању се уочава понизност. Нема више женске особе која поносито и елегантно стоји, већ ју је заменила особа скрушеног погледа, погнутих рамена, у ставу кајања. Она је лако погнута и леву руку скромно и благо држи на прсима. Једино сликарство, које познаје све финесе пантомиме, глумљења телом, могло је да толико осетљиво прати унутрашње промене у животу своје јунакиње.⁶⁷ У другој сцени Марија кваси хлеб који је купила за удељене новчиће. У причи о хлебовима често је приказана са дугом пуштеном косом и са хлебовима као атрибутом. Трећа сцена приказује Марију која лежи на стрмој стени. Грешне мисли је муче. Изнад поприлично оштећеног дела иконе, очувана је једна реалистична сцена. Бивша грешница још тамне косе и још одевена, лежи ударујући махнито рукама и ногама по земљи. То место у житијама преведено је у српским рукописима XIV века. У четвртој сцени приказан је сусрет Марије и Зосима у пустињи. То је последња сцена другог регистра. Старац испружених руку јури за нагом испосницом која се крије иза једне ониске стене. Види се само њена допојасна фигура.

Цео трећи појас садржи сцене на којима се појављује Марија са Зосимом. Свака илустрација представља разговор између ова два актера. Зосим је обучен у црну дугу монашку одећу, са ореолом који прекрива његову голу главу. Први приказ показује снебивање обе фигуре. Зосим окренут леђима пружа руку иза себе дајући нагој испосници комад своје ношене хаљине да се покрије. Марија пружа своју леву руку. У пределу главе икона је делимично оштећена, а сцена прелази у горњи регистар, односно други појас.

Друга сцена је доста оштећена али се виде две допојасне фигуре окренуте једна ка другој. Овај приказ илуструје претерану учтивост сабеседника. Зосим и Марија се назире иза једне високе зашиљене стене. Марија је пресрећна што се састала са угледним духовником, а Зосима импресионира чудесна обавештеност испоснице која га од првог тренутка сусрета назива именом, иако га до

⁶⁶ Сретен Петковић, *Иконе манастира Хиландара* (Манастир Хиландар: Света гора Атонска, 1997), 258.

⁶⁷ Радојчић, *Una Poenitentium*, 255 - 259.

тада никада није видела. Ова сцена како Светозар Радојчић објашњава може да се односи да се Марија причестила, мада по изгледу илустрације више подсећа на разговор и Маријину исповест и молбу да је старац Зосим наредне године поново причести, како је у житијама записано.⁶⁸

Затим следи сцена Зосима, који је прекривен црном тканином и који стоји подигнутих руку према Марији као да је благосиља. Маријин поглед је у висини његових руку. Разговор се може односити на договор и обећање о будућем причешћу, а уједно и расанак до следећег виђења. Последња у овој зони је фигура Зосима који је леђима окренут, и вероватно се враћа у свој манастир. Икона подсећа на малу позорницу. Две фигуре приповедају једну хришћанску причу.

Четврти појас садржи само две сцене. Прва сцена најнижег појаса показује често сликани приказ из живота Марије Египћанке: поноћну причест на обали Јордана. Можда најлепши пасус у Житију описује немир старца који се спрема на тајну причест, његову бригу да причесници понесе храну и његово ишчекивање на месечини.⁶⁹ Зосим је приказан као седи монах са косом и дугом бравом одецен црном одећом, са ореолом, а Марија као седа мршава жена која пружа руке ка њему. Њена коса је пуштена и танка. Иако Хиландарска икона представља ретку житијину икону Свете Марије Египћанке, ни на једној од бројних сцена, она није приказана у средишту композиције. Икона са овако насликаним житијем подсећа на решења рукописних књига. Блискост са минијатуром се не огледа само у димензијама⁷⁰, већ и у томе што сцене теку једна за другом. Хиландарска икона је дело непознатог грчког мајстора. Свака сцена је у горњем делу имала грчки натпис. Само на неким местима је остало по неколико повезаних речи.⁷¹ Икона је настала очевидно по неком узору из минијатурног рукописног сликарства. А како наводи Радојчић: „Начин распоређивања сцена највише подсећа на илуминиране листове из париског рукописа Беседа Св. Григорија из Назијанза (Bibl. Nat., бр. 510) нарочито на лист са минијатурама Приче о пре-красном Јосифу, у пет регистара-на fol.69 v”.⁷²

Натписи су доста оштећени, али се према очуваним фрагментима назире се да сликар користи термине Софронијевог текста.⁷³ Стилски, икона са сценама из живота Марије Египћанке припада касном XIV веку. На прелазу XIV и XV века настале су следеће иконе: икона Светог Јефтимија Великог, Свете Марије Египћанке и икона Петозарних мученика, које су мада високих уметничких

⁶⁸ Ibid., 259. Иза те сцене метанисања насликан је разговор између Зосима и Марије можда Маријина исповест. Обоје старих виде се до појаса, иза стења обоје живо гестикулишу.

⁶⁹ Ibid., 259-260.

⁷⁰ Димензије су око 4,5 цм.

⁷¹ Радојчић, *Una Poenitentium*, 260.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

вредности, могле бити поручбине монаха.⁷⁴ Колористички, икона је прилагођена скетској атмосфери која преовладава на дрвеној плочи. Међутим, палета сликара је врло оскудна, а тонови су пригушени. На појединим местима заступљен је тамни и интезивни колорит, са изузетком почетне сцене на којој је приказана Марија у црвеној хаљини. Гестови на икони су изузетно живахни, набори драперије изражени, пропорције тела издужене, на основу чега се може закључити да је настала у периоду последњих Палеолога. Радојчић наводи да: „Маријине хаљине, тамноплаво небо и нагли светли акценти на драперијама везују сликарство ове иконе за минијатуре друге половине XIV века”.⁷⁵ Фантастичне стене које штрче у небо као преломљени луци мостова, са ретком полусасушеном вегетацијом, највише подсећају на фантастични пејзаж Преображења у париском рукопису бр. 1242. (Bibl. Nat., бр.1242 из 1370/1375. године).⁷⁶ Набори су приказани у строгој или лепршавој форми, са оштрим белим рефлексима. Изведени су слично као на познатој минијатурној икони Благовести у мозаику из лондонског Музеја Викторије и Алберта (Victoria and Albert Museum).⁷⁷

Закључак

Може се много рећи о лепотама и симболици Хиландарске иконе. То је један од ретких сачуваних примера комплетно приказаног Житија свете Марије Египћанке. „Онима који желе да им имена буду уписана у књигу живота, ова књига са извесношћу показује најбољи пут ка циљу. Јер, уколико је проучимо, уверићемо се да са сигурношћу води оне који је следе, чувајући их од свих невоља које воде у пропаст. Она нам представља једну лествицу која полази од земаљског и достиже до небеског, откривајући Бога који седи на њеном врху. Њу је, чини ми се, видео и Јаков који је савладао и превазишао страсти, у трепутку починка на свом подвижничком одру. Започнимо, дакле, молим вас, и ми за усрђем и вером усхођење по овој мисленој и небеској лествици, чији почетак сачињава одрицање од земаљскога, а крај - сам Бог љубави”.⁷⁸

Литература

Albers, Bruno. *Constutiones monasticae* XVIII, I, PG 31, col. 1321-1428. Stuttgart: Roth, 1900.

Богдановић, Димитрије. *Лествица. Свети Јован Лествичник*. Света Гора Атонска: Манастир Хиландар, 1993.

⁷⁴ Гојко Суботић, *Манастир Хиландар* (Београд: САНУ, 1998), 232-284. Овде постоји расправа о томе ком периоду припадају ове три иконе и да ли постоји могућност да су оне из времена кнеза Лазара.

⁷⁵ Радојчић, *Una Poenitentium*, 261.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Victoria and Albert Museum, *Early Christian and byzantine Art*, London 1951, 26.

⁷⁸ Димитрије Богдановић, *Лествица. Свети Јован Лествичник* (Света Гора Атонска: Манастир Хиландар, 1993).

Богдановић, Димитрије. *Манастир Хиландар*. Света гора Атонска: Манастир Хиландар, 1997.

Витић, Зорица. *Житије светог Антонија Великог: према српским средњовековним рукописима*. Београд: Чигоја штампа, 2015.

Војводић, Драган. „Представе светитељки хришћанске историје на фрескама средњовековне Србије”. Дипломски рад, Филозофски факултет у Београду, 1985.

Габелић, Смиљка. *Манастир Лесново: историја и сликарство* (Београд: Стубови културе, 1998).

Габелић, Смиљка. „Из топографије цркве манастира Леснова”. *Patrimonium* 17 (2019): 173-196.

Гавриловић, Анђела. „Зидно сликарство цркве Богородице Одигитрије у Пећи”. Докторска дисертација, Филозофски факултет у Београду 2012.

Dimitrova, Margaret. "Mary of Egypt in Medieval Slavic Literacy". *Byzantino slavica* LVI (1995): 617-624.

Ђорђевић, Иван. *Зидно сликарство српске властеле у доба Немањића*. Београд: Филозофски факултет, 1994.

Ђурић, Војислав, Сима Ђирковић и Војислав Кораћ. *Пећка патријаршија*. Београд: Југословенска ревија; Приштина: Јединство, 1990.

Early Christian and byzantine Art. London: Vistoria and Albert Museum London, 1951.

Женарју, Ивана. С. „Ходочасничка икона Јерусалим из манастира Врачева”. *Баштина* 38 (2015): 199-227.

Јанарас, Христо. *Личност и ерос*, прев. Станимир Јакшић. Нови Сад: Беседа, 2004.

Јовановић, Зоран. М. *Кроз двери ка светлости*. Београд: Пирг, 2004.

Кораћ, Војислав и Марица Шупут. *Архитектура византијског света*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.

Krautheimer, Richard. *Early Christian and Byzantine architecture*. New Haven: Yale Univrsity press, 1986.

Медић, Чанак Милка и Бранислав Тодић. *Манастир Дечани*. Нови Сад: Платонеум Манастир Дечани, 2018.

Недељковић, Милена. „Представа причешћа Св Марије Египатске у српском средњовековном сликарству”. Мастер рад, Филозофски факултет у Београду, 2014.

Патријарх Павле. *Да нам буду јаснија нека питања наше вере*. Књ. 2. Београд: Српска патријаршија, 2010.

Петковић, Сретен. Иконе манастира Хиландара. Света Гора Атонска: Манастир Хиландар, 1997.

Поповић Даница. „Пустиножителство светог Саве Српског”. Култ светих на Балкану II. Ур. Мирјана Детелић, 61-85. Крагујевац: Центар за научна истражи-

вања Српске академије наука и уметности и Универзитета, 2002.

Поповић, Даница, Бранислав Тодић и Драган Војводић, „Дечанска пустиња у оквирима византијског и српског еремитског монаштва”. У *Дечанска пустиња: скитови и келије манастира Дечана*. 163-221. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2011.

Поповић, Јустин. *Житије светих за април*. Ваљево: Манастир Ђелије, 1973.

Поповић, Јустин и Јаков Р. Арсовић. *Историја монаха у Египту. Поуке Св. Антонија*. Крњево: Православна народна хришћанска заједница, Црквена општина, 1984.

Преподобна Марија Египћанка, од грешнице до светитељке. Крагујевац: Црква Светог Георгија Шумарице, 2017.

Продић, Слободан. *Древни Монашки устави*. Шибеник: Православна епархија далматинска, 2004.

Радојчић, Светозар. *Мајстори старог српског сликарства*. Београд: Научна књига, 1955.

Радојчић, Светозар. „Упа Poenitentium, Марија Египатска у српској уметности XIV века”. *Зборник Народног музеја* 4 (1964): 255-259.

Ракић, Зоран. „Димитрије-Даскал-српски писар и илуминатор друге половине XVI века”. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 79 (2013): 163-178.

Руфин (Аквилејски). *Књига живот пустињских отаца: Историја монаха у Египту*. Вршац: 2002.

Свети краљ Милутин: владар на раскрићима светова. Ур. Срђан Пириватрић, Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Задужбина Светог манастира Хиландара, 2022).

Нови завет: Свето писмо [Нови завет по преводу Вука Караџића, са исправкама и преводима светог Владике Николаја]. Шабац: Чивија принт, 2021.

Стојановић, Дарко. „Житије Марије Египћанке као основ хришћанске етике”. *Живопис* 9 (2020): 37-58.

Суботић, Гојко. *Манастир Хиландар*. Београд: САНУ, 1998.

Тодић, Бранислав. *Грачаница: сликарство*. Приштина: Музеј у Приштини, Народна и универзитетска библиотека: Универзитет у Приштини, 1999.

Тодић, Бранислав. *Српско сликарство у доба краља Милутина*. Београд: Драганић, 1998. *Нови завет: Свето писмо* [Нови завет по преводу Вука Караџића, са исправкама и преводима светог Владике Николаја]. Шабац: Чивија принт, 2021. (Јевр. 11, 37-38).

Talbot, Alice M. „Life of St. Mary of Egypt”. У *Holy women of Byzantium: ten saints' lives in English translation*. Trans. Maria Kouli. Washington: Dumbarton Oaks, 1996.

Farmer, David H. *Oxford dictionary of Saints*. Oxford: Oxford University Press, 1987.

Фидас, Василије. *Канонско право: Богословска перспектива*. Београд: Богословски факултет СПЦ, 2001.

Coulson, John. *Dictionnaire historique des saints*. Paris: Société d'édition de dictionnaires et encyclopédies, 1964.

Шакога, Мирјана. *Дечанска ризница*. Београд: Просвета, Републички завод за заштиту споменика културе; Приштина: Јединство, 1984.

Шпадијер, Ирена. „Житије Марије Египћанке у српскословенској рукописној традицији”, *Археографски прилози* 16 (1994): 15-89.

**REPRESENTATION OF THE HOLY SECRET COMMUNION
OF THE VENERABLE MARY OF EGYPT ON THE
HILANDAR LIFE ICON (XIV CENTURY)**

Milena Nedeljković
Belgrade city Museum
email: milena.r.nedeljkovic@gmail.com

Summary: The representation of the communion of St. Mary of Egypt and St. Zosimas appeared in Middle Byzantine period temples, and in later times, this scene gained more significance, influencing the spread of the cult of the saint Mary and the placement of the representation in the temple. Researchers often connected the encounter of Mary of Egypt and the elder Zosimas with the sacred mystery of communion based on biographical sources. Church leaders used records from the great Church Fathers who narrated this theme as a lesson for the faithful in the church to make use of the life of St. Mary of Egypt. St. Sophronius of Jerusalem, who was responsible for preserving the first biography of St. Mary, previously described the Alexandrian harlot, who also appears in numerous frescoes of Serbian churches. The icon of Hilandar is a rare example of hagiographic scenes of St. Mary of Egypt in Serbian medieval painting. Mary and Zosimas most commonly met in the same composition near the entrance to the temple or in the narthex of the church, and in specific programs in the altar space. Reasons contributing to the shifting of this scene to different parts of the church included not only the life of St. Sophronius but also large compilations of Byzantine writers and hymnographers. The particular impact on the painting program of the church was brought by the canon of St. Andrew of Crete. The celebration of Mary as a great martyr contributed to the spread of her cult from Jerusalem to the entire Orthodox world. The scene we will discuss in this work became extremely popular in the 11th century and has been frequently painted since then. Besides its eschatological meaning, the pictorial representation of the communion holds a didactic role and reminded the faithful at the entrance of the church of fasting rules, necessary preparations, the need for prayer, and repentance. The scene occupied individual, not so extensive parts of the altar space, reminding priests of their life and efforts to be worthy of preparing for the Holy Liturgy and the Holy Sacrament of Communion. By interpreting the iconography and stylistic characteristics, one can observe the connection with Byzantine influences, and the arrangement of frescoes will demonstrate the significance of a particular visual representation and its role in the church.

Keywords: Communion, Mary of Egypt, Ave Zosimus, Sophronius of Jerusalem, Life, Temple, Icon.

Примљено: 15.5.2023.

Прихваћено: 19.6.2023.